

УДК 37.013.42:34-053

М. М. Яцишин – доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки;
С. Ю. Чернета – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Волинського національного університету імені Лесі Українки

Міжнародні стандарти правової підтримки соціально незахищених неповнолітніх

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки ВНУ ім. Лесі Українки

У статті проаналізовано норми міжнародно-правових документів щодо стандартів соціально-правового захисту та підтримки соціально незахищених неповнолітніх. Особливу увагу акцентовано на окремих нормах міжнародно-правових актів, які актуальні для системи соціального захисту України.

Ключові слова: стандарт, міжнародно-правовий документ, соціальний захист, неповнолітні, соціально незахищені.

Яцишин М. М., Чернета С. Ю. Международные стандарты правовой поддержки социально незащищённых несовершеннолетних. В статье анализируются нормы международно-правовых документов относительно стандартов социально-правовой защиты и поддержки социально незащищённых несовершеннолетних. Особенное внимание акцентируется на отдельных нормах международно-правовых актов, которые есть актуальными для системы социальной защиты Украины.

Ключевые слова: стандарт, международно-правовой документ, социальная защита, несовершеннолетние, социально незащищённые.

Yatsyshyn M. M. Cherneta S. Yu. International Standards of Legal Support of Unscreened Minors. In the article the norms of internationally legal documents are analysed in relation to the standards of socially legal defence and support of socially unscreened minor. The special attention authors are accented on the separate norms of internationally legal acts, which actual for the system of social defence of Ukraine.

Key words: a standard, internationally legal document, social defence, minor, socially unscreened .

Постановка наукової проблеми та її значення. Соціальне становище та самопочуття молоді є показниками соціального успіху суспільства й насамперед залежать від можливостей реалізації потенціалу молодого покоління та задоволення потреб різних груп молоді в різних сферах життя.

Проблеми захисту дітей соціально незахищених категорій сьогодні набули особливої актуальності у зв'язку з динамічними процесами, що відбуваються в суспільстві, і пов'язані з його розшаруванням та зміною статусу тих соціальних категорій населення що склалися раніше. Це виявляється в зубожінні сімей із дітьми в значних масштабах, зниженні рівня здоров'я, підвищенні захворюваності й смертності населення, у явищах деградації й негативних змінах генофонду нації.

Під час аналізу законодавства про соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно передусім звернутися до міжнародних актів, ратифікованих Україною, які є частиною національного законодавства. Питання міжнародного захисту прав неповнолітніх досліджуються в сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі [2].

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Окремі питання соціального захисту соціально незахищених неповнолітніх досліджують у своїх наукових працях такі вчені й фахівці, як В. В. Андрійв, Н. Б. Болотіна, В. Я. Бурак, Л. С. Волинець, К. В. Добромислов, М. Л. Захаров, О. І. Карпенко, В. Г. Кобелева, Н. Ю. Максимова, О. Є. Мачульська, В. Ю. Москалюк, А. М. Нечаєва, Д. А. Ніконов, І. В. Пеша, П. Д. Пилипенко, Н. Т. Поліс, С. М. Прилипко, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, О. В. Стремоухов, Є. Г. Тучкова та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із головних міжнародних актів про захист прав дитини є Загальна декларація прав людини 1948 р. Проголосивши, що право на життя, свободу, особисту недоторканність, право на громадянство, на рівність перед законом і деякі інші основоположні права й свободи мають універсальний характер та володіння ними не повинно залежати від віку людини, Загальна декларація прав людини заклала

основи міжнародного захисту прав дітей. У ст. 25 і ст. 26 Загальної декларації прав людини передбачено, що діти повинні бути об'єктом особливого захисту й допомоги.

Декларацією передбачено право кожної людини на соціальне забезпечення, а також на рівень життя, що включає харчування, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування і який потрібний для підтримки здоров'я й благополуччя її самої та її сім'ї (ст. 22, 25) [1]. Окремі норми Декларації спрямовані на однаковий соціальний захист і рівність дітей, народжених у шлюбі чи поза ним.

Основним міжнародним актом у сфері захисту прав дітей, у тому числі соціально незахищених неповнолітніх, є Конвенція ООН про права дитини, прийнята та відкрита для підписання, ратифікації й приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р., яка набула чинності для України з 27 вересня 1991 р. [3]. Цей міжнародний документ містить усеосяжний комплекс міжнародних правових стандартів щодо захисту та забезпечення належних умов для виховання дітей.

Конвенція проголосила пріоритет інтересів дітей перед потребами держави, суспільства, релігії, родини. Грунтуючись на першорядності загальнолюдських цінностей і гармонійного розвитку особистості, вона визнає пріоритет інтересів дитини в суспільстві, наголошує на недискримінації дитини за будь-якими ознаками чи мотивами та, що головне, на необхідності особливої турботи держави й суспільства про соціально депривілейованих дітей: сиріт, біженців, інвалідів, правопорушників.

Згідно зі ст. 3 Конвенції про права дитини в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється інтересам дитини.

Держави-члени зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають усіх відповідних законодавчих та адміністративних заходів.

Держави-члени забезпечують, щоб установи, служби й органи, відповідальні за піклування про дітей або їхній захист, відповідали нормам, установленим компетентними органами, зокрема в галузі безпеки та охорони здоров'я та з погляду чисельності й придатності їхнього персоналу, а також компетентного нагляду.

Статтею 20 Конвенції передбачено право на особливий захист і допомогу, що надається державою дитині, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні.

Держави-сторони відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання, усиновлення або, за необхідності, направлення до відповідних установ із догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни потрібно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну та культурну належність і рідну мову.

Відповідно до ст. 26 Конвенції про права дитини держави-сторони визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з національним законодавством [5].

Ці блага, в міру потреби, надаються з урахуванням наявних ресурсів та можливостей дитини й осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Держави-учасниці серед інших заходів вживають заходи соціального захисту від усіх форм фізичного та психічного насильства, зловживання, відсутності турботи, які включають процедури для розробки соціальних програм із метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які за неї турбуються.

Кожна держава, яка підписала цю Конвенцію, зобов'язана підготувати національний звіт щодо становища дітей у своїх країнах, використовуючи однакові індикатори. Крім того, відповідні дані надають недержавні організації національного та регіонального рівнів для того, щоб можна було

об'єктивно оцінити забезпечення прав дитини в конкретній країні. Створено спеціальний контрольний орган – Комітет ООН з прав дитини. Передбачено відповідальність держави за виконання принципів і положень Конвенції.

Конвенція ООН про права дитини заклала в міжнародне право ті норми захисту прав дитини, до дотримання яких повинні прагнути всі держави. На підставі норм і принципів Конвенції сформульовано міжнародні, регіональні та національні акти про права дітей [5].

Конвенція має значення для всіх країн світу, оскільки містить стандарти, які є обов'язковими для всіх держав й універсальними для забезпечення економічних, політичних, соціальних, культурних прав дітей. Вона є найбільш універсальним міжнародним договором, у якому закріплено мінімальні стандарти прав дитини та обов'язки держав поважати й гарантувати ці права. Її ратифікували майже всі країни світу, за винятком США й Сомалі.

Особливе значення в механізмі міжнародного захисту дитини має Декларація прав дитини 1959 р., якою також передбачено можливість дитини користуватися благами соціального захисту.

Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р., була прийнята з метою забезпечити дітям щасливе дитинство й користування для їх власного блага та блага суспільства правами й свободами та закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеву владу й національні уряди до того, щоб вони визначили та намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих й інших заходів, поступово застосовуваних відповідно до принципів [5]. Ці принципи зазначено в Декларації, їх усього 10.

Основною тезою Декларації є те, що людство повинно віддавати дитині все найкраще, що воно має. Підкреслюється, що дитина через її фізичну, розумову незрілість потребує особливої охорони й захисту, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження.

У Декларації прав дитини проголошуються соціальні та правові принципи захисту й благополуччя дітей на національному та міжнародному рівнях.

Обидва документи – Декларація прав дитини й Конвенція про права дитини – складові частини Міжнародного білля про права людини.

Резолюцією 41/95 Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 1986 р. прийнято Декларацію про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту й благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному й міжнародному рівнях [3], у якій проголошено такі принципи.

Кожна держава повинна приділяти першочергову увагу благополуччю родини та дитини [9].

Принципи Декларації про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту й благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному й міжнародному рівнях, стали основою під час розробки актів національного законодавства.

Статтею 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. передбачено, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного або соціального походження, майнового становища чи народження має право на такі заходи захисту, які потрібні в її становищі як малолітньої з боку її сім'ї, суспільства й держави [6].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. визнає право кожної особи на соціальне забезпечення, включаючи й соціальне страхування, а також право на найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я. Особливі заходи охорони й допомоги повинні вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації (ст. 9; 10; 12) [7].

Відповідно до ст. 6 Конвенції МОП №182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. кожна держава-член розробляє й здійснює програми дій із ліквідації в пріоритетному порядку найгірших форм дитячої праці. Згідно із ч. 2 ст. 7 Конвенції кожна держава-член, враховуючи важливість освіти в справі ліквідації дитячої праці, вживає в установлені строки заходів, спрямованих, зокрема, на виявлення дітей, які перебувають в особливо важкому стані, та допомогу таким дітям. Рекомендація №190 доповнює положення Конвенції №182 і передбачає, що програми дій, про які йдеться в ст. 6 Конвенції, повинні бути спрямовані серед іншого на звернення особливої уваги на молодших дітей; дівчаток; проблему з випадками прихованої праці, де дівчатка складають групу особливого ризику; інші групи дітей із спеціальною вразливістю чи потребами (п. 2) [8].

Конвенція МОП №16 про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден 1921 року, Конвенція МОП №77 про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення

їхньої придатності до праці в промисловості 1946 року, Конвенція МОП № 78 про медичний огляд дітей і підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах 1946 р. [4].

Соціальний захист дітей і підлітків передбачений актами Ради Європи та Європейського Союзу. Стаття 17 Європейської соціальної хартії (переглянутої) закріплює право дітей і підлітків на соціальний, правовий та економічний захист: «З метою забезпечення ефективного здійснення права дітей та підлітків рости в умовах, які сприяють всебічному розвитку їхньої особистості та їхніх фізичних і розумових здібностей, Сторони зобов'язуються самостійно або в співпраці з громадськими і приватними організаціями вживати всіх відповідних і необхідних заходів для:

1. а) забезпечення дітям і підліткам з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, необхідних для досягнення цієї мети;

б) захисту дітей та підлітків від недбайливості, насилля або експлуатації;

в) надання захисту й спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей.

2. Забезпечення дітям і підліткам безкоштовної початкової й середньої освіти, а також заохочення до регулярного відвідання школи».

Згідно із Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії» (переглянутої) від 14 вересня 2006 р. Україна взяла на себе зобов'язання вважати обов'язковими для України пункти 1 і 2 ст.17 [5].

Статтю 24 Хартії ЄС про основні права передбачено права дитини. Відповідно до ч.1 зазначеної статті діти мають право на захист і на турботу, необхідну для забезпечення їхнього добробуту [4].

Викладені в ст. 24 Хартії норми мають першоджерелом положення ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також положення ст. 3, 9, 12 і 13 Конвенції про права дитини 1989 р., яка була ратифікована всіма державами-членами Союзу.

Права дітей досить часто відображено в конституціях демократичних держав (наприклад у Преамбулі Французької Конституції 1946 р., ст. 6 Основного закону Німеччини, ст. 41 Конституції Словаччини) [9].

Правова політика України в цілому та в галузі захисту прав дитини зокрема має відповідати міжнародним стандартам, закладеним у чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та які є частиною національного законодавства (ч. 1 ст. 9 Конституції України).

Утім ця важлива обставина не врахована в змісті нормативно-правових документів щодо підтримки соціально незахищених неповнолітніх, відповідно до якої до законодавства України про соціальний захист неповнолітніх віднесено тільки акти національного законодавства й не названо міжнародні акти, ратифіковані Україною як складова частина цього законодавства.

Висновки й перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі розвитку для України першочерговим завданням є створення такої правової бази захисту прав і свобод дітей, яка б повною мірою відповідала міжнародним стандартам та забезпечувала реалізацію прав кожної дитини й передбачала механізм захисту цих прав у випадку їх порушення. На цей час законодавство України про права дитини має більш декларативний, ніж практичний характер. Відповідні норми розпорошені по різних актах законодавства, що не дає можливості гарантувати дотримання та реалізацію встановлених прав дітей.

Крім того, в Україні ще не напрацьований чіткий національний механізм забезпечення реалізації й контролю за виконанням норм законодавства про права дитини. Практична реалізація норм Конституції України, інших нормативно-правових актів про права дітей стикається із серйозними перешкодами, викликаними реформуванням суспільства, та особливо негативними процесами у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Подальшого дослідження потребує проблема узгодження норм вітчизняного законодавства щодо соціально незахищених неповнолітніх з міжнародно-правовими документами.

Література

1. Всеобщая декларация прав человека: принята 10 декабря 1948 г. // Права человека. Международная защита прав и свобод человека : сб. междунар. договоров. – М. : Юрид. лит., 1990.
2. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : зб. док. – К., 1998. – С. 17–19.

3. Конвенция о правах ребенка: принята 20 ноября 1989г. // Международные акты о правах человека. – М. : Изд. группа Норма-инфра, 2000.
4. Конвенція МОП №182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965–1999. Т. II. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – С. 1542–1543.
5. Международные акты о правах человека – М. : Изд. группа Норма-инфра, 2000.
6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: прийнятий 16 грудня 1966 р. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2002. – № 2.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: прийнятий 16 грудня 1966 р. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2002. – № 2.
8. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О. М. Потопахіна ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 22 с.
9. Шелюг Н. І. З турботою про дітей / Н. І. Шелюг // Соціальний захист. – 2005. – № 3. – С. 41.

Статтю подано до редколегії
14.09.2011 р.